

Tankar för dagen om akademier

framförda 2013-04-17 av Inge Jonsson

OMBEDD ATT NÅGOT reflektera kring ordet och institutionen ”akademi” frestas jag genast att bruka alla äldre humanisters favoritinledning: ”redan de gamla grekerna”. Ordet går nämligen tillbaka till det klassiska Aten, men som social institution räcker det att söka ursprunget i det italienska 1400-talet och dess strävanden att återuppväcka den antika kulturen. I denna renessans spelade den starkt ökade tillgången till Platons skrifter i Västeuropa efter Konstantinopels fall 1453 en central roll, och filosofen Marsilio Ficino i Florens valde att kalla den grupp lärjungar han samlade kring sig för att studera och sprida kunskap om Platons tänkande Accademia Platonica. Namnet associerade till Platons egen undervisning, som han lär ha bedrivit på en plats utanför Aten kallad Akademia.

Ficino avled 1499 och hans akademi upplöstes så småningom, men den representerade en modell som skulle komma att efterbildas bokstavligen till dags dato. Den hade skapats för att fylla en lucka i den samtida högre utbildningen, som alltså dominerades av den medeltida skolastiken. Flera akademier uppstod snart i syfte att uppodla andra kulturella och vetenskapliga fält, vilka också uppfattades som gravt försummade. Några av dem bildades för att åstadkomma en ren och enhetlig italienska, däribland den äldsta all-

jämt existerande, Accademia della Crusca 1582. ”Crusca” betyder ”kli”, och även om ”Kliakademien” inte låter precis imponerande ger namnet metaforiskt besked om att den hade ett nobelt ändamål: att sålla bort agnarna från vetet i språket genom att utarbete en normativ ordbok. I den verksamheten fick den många efterföljare, bl a Richelieus franska akademi 1635 och Gustaf III:s uppdrag till den efter denna franska förebild grundade Svenska Akademien 1786 att utarbete en grammatik och en ordbok för svenska språket, vilket ju fö ännu inte är helt fullgjort.

Under 1600- och 1700-talen tillkom också en rad akademier med naturvetenskaplig huvudinriktning. Även här inleddes utvecklingen i Italien, och först ut var Accademia dei Lincei, ”de lögdas akademi”, 1603 i Rom, vars mest berömde ledamot var Galileo Galilei. De främsta, alltså verksamma akademierna av denna typ tillkom på 1660-talet i form av Royal Society i London, för vilket lärt samfund Isaac Newton presiderade i 24 år, och Académie des Sciences i Paris. Tillsammans med den av Leibniz initierade preussiska vetenskapsakademien i Berlin fungerade de som förebilder för Kungl. Vetenskapsakademien i Stockholm, grundad 2 juni 1739 av en grupp vetenskapsentusiaster kring Carolus Linnaeus.

I akademigrundandets hemland Italien kom ordet "akademi" tidigt också att brukas för institutioner med praktisk yrkesutbildning på sitt program. När målare, skulptörer och arkitekter ville frigöra sig från de medeltida skrån, som de dessförinnan hänvisats till, och organisera sin egen undervisning, valde de att bruka den populära benämningen "akademi". Därigenom kom den att förknippas med högre utbildning generellt, och före 1800-talet användes den normalt i stället för "universitet". I fråga om det svenskspråkiga universitetet i Åbo brukas den alltjämt, och i akademisk festretorik kan fortfarande "den karolinska akademien" få nobilisera dagens massuniversitet i Lund. Och inte att förglömma: flera av vår akademis grundare var knutna till vad som då kallades "Krigsakademien på Karlberg" men i realiteten var en kadettskola.

Beteckningen "akademi" är således mångtydig, delvis motsägelsefull men uppenbarligen också prestigeladdad. När det 1796 bildade Krigsmannasällskapet upphöjdes till Kongl. Krigsvetenskapsakademien den 2 maj 1805 innebar det i praktiken ett stöd för dess fortlevnad. Under den unge eldsjälens Gustaf Wilhelm Tibells tjänstgöring i Napoleons italienska armé 1798–1803 hade verksamheten börjat avtyna betänkligt. Som man kan inhämta i den utomordentligt informativa och välskrivna historiken till 200-årsjubileet 1996 har vår akademi som de flesta andra genomlevt sina krisperioder, men några brott i traditionen har aldrig inträffat.

För att komplicera bilden ytterligare vill jag erinra om att det också finns sammanslutningar, vilka fungerar som akademier men valt att inte kalla sig så. Kongl. Örlogsmannasällskapet, grundat 1771, räknas till de kungliga riksakademierna, och det litterära Samfundet De Nio, som

i år celebrerar sin hundraårsdag, är i alla avseenden utom ett en akademi: sedan 1942 är vi inte längre befriade från skatt. Omvänt har ordet "akademi", vilket liksom "universitet" saknar juridiskt skydd, på sistone blivit alltmer missbrukat i diverse reklamsammanhang, och dessutom har det grundats en mängd nya akademier, lokala som den småländska i Växjö eller ämnesinriktade som den gastronomiska. I realiteten har det säkerligen aldrig funnits så många akademier som idag. Det kan man reta sig på eller le åt som löjligt, men det kan också tolkas positivt som att det tydligen är något särdeles attraktivt med akademier. Varför tycker folk det?

De flesta har nog en aning om att många akademier är gamla och därför representerar värden som i någon mening visat sig bestående. Jag tror att det känns tryggt i en tid av rasande snabba förändringar. Dessutom kanske man vet, att de allra flesta akademier väljer sina ledamöter själva och gör det utifrån meriter och akademins behov av kompetens, inget annat. Idealtypiskt skall det i varje fall vara så, men även akademier lever i en faktisk verklighet. Historiskt har det funnits tillfällen då begreppet "meriter" kunnat tolkas rätt så liberalt. I protokollet från ett sammanträde i november 1739 i den unga Vetenskapsakademien redovisas ett ovanligt frankt exempel: "Äntel:n kom man at tala om sådane Ledamöters intagande, som vore i stånd at med peningar hielpa Academien på fötter", så börjar paragrafen, och därefter enades man om att nästa gång föreslå fyra namngivna herrar, "hvilcka, jemte det de äro förmögne och utan bröstarfvingar, okså äga vackra vetenskaper" (28/11).

Eftersom Akademien några år senare erhöll privilegium på utgivning av almanackor, behövde man inte driva denna policy länge, men jag är rätt övertygad om att

den hade haft betydande inverkan på in-valet av den förmögne ungarken Emanuel Swedenborg 1740. Om detta är något mer än en ful misstanke, blev hans testamente en besvikelse, i varje fall inledningsvis. Akademien fick nämligen inga pengar men väl ta hand om hans efterlämnade c:a 20 000 bok- och manussidor, och att dessa 233 år senare skulle meritera KVA att bli uppsatt på UNESCO:s förteckning över "Memories of the World" (2005) kunde säkert ingen föreställa sig, när det kom ett hästlass med papperen från London i december 1772.

Exakt tvåhundra år senare berövdades Kungl. Vetenskapsakademien sitt almanacksprivilegium, och bortfallet av inkomsterna skulle då kompenseras med ett statsanslag. Det utgår alltså jämt men, som var att förutse, på en vida lägre reell nivå efter inflationen på 1970- och 80-talen. Akademier skall kunna uttala sig helt fritt utifrån den samlade höga kompetens de besitter och spela en aktiv roll i den offentliga debatten. Det förutsätter ekonomisk handlingsfrihet, men en sådan föreligger såvitt jag vet bara hos ett par av våra kungliga riksakademier. Dessbättre finns det ju många privata fonder, som kan stödja särskilda aktiviteter vid akademierna, så som t ex flera av Wallenbergstiftelserna många gånger har gjort vid vår, men det är närmast ogörligt att finna sponsorer till den dagliga driften.

Ekonomi utgör ett bekymmer för de flesta ideella föreningar, men den borde kanske inte drabba akademier lika hårt, eftersom deras viktigaste kapital består av ledamöternas kompetens och erfarenhet. Ekonomiskt oberoende garanterar inte heller ett kraftfullt agerande från en akademis sida. Det är normalt ingen enkel uppgift att få församlingar med i vissa fall flera hundra ledamöter att enas om uttalanden i sam-

hälleligt viktiga och känsliga frågor, som inte blir urvattnade till menlöshet. Man kan vara rätt säker på att proklamationer av typen "Akademien anser..." framkallar protester från någon ledamot, som inte alls delar åsikten och känner behov av att delge mänskligheten detta faktum.

Därmed över till den känsliga frågan om ledamöternas engagemang i en akademi. Det går nog inte att uttala sig generellt om församlingar där antalet ledamöter sträcker sig från t ex aderton till åtskilliga hundra, men en sak gäller ändå för alla: den som accepterat ett inval förutsätts delta aktivt i Akademiens verksamhet. Det handlar inte om en hedersbetygelse – än mindre om en i den utseddes ögon självklar sådan som borde ha kommit långt tidigare – utan om ett åtagande om ett ideellt arbete i ordets fulla mening, eftersom det sällan är arvoderat. Det kan givetvis bli mer eller mindre betungande; i akademier med många årliga priser krävs det bl a ofta avsevärd tid för inläsning och insändning av nomineringsskrivelser. Om ledamöterna inte är beredda att avsätta sådan tid, kan effekten bli att Akademien i fråga inte får dela ut något pris. Jag vet att det har hänt även med mycket substansiella belöningar, vilket är en skandal för akademien i fråga och en stor besvikelse för dem som kunnat förtjäna guld.

Av ohejdad vana har jag uppehållit mig mest vid det sedan länge förflutna, men innan jag ger sista ordet åt ännu en röst därifrån skall något sägas om nuläget. Genom en lycklig slump har jag för ett par veckor sedan fått läsa ett kapitel i manuskript av min kollega och vän professor Lars Engwall, som rubricerats "Academies and their Roles for Policy Decisions" och skall ingå i en kommande bok om europeisk vetenskapspolitik. I hans text finns ett diagram, som nästan övertydligt illustre-

rar den kraftiga tillväxten i världen av antalet akademier från 1880 till 2000, ojämförligt mycket större än under någon tidigare epok. Inom den tidsramen faller också en svensk pionjärinsats, nämligen skapandet på regeringens initiativ av Kungl. Ingenjörsvetenskapsakademien (IVA) 1919, då först i sitt slag men idag med drygt 20 efterföljare runt om i världen.

Ett annat nytt inslag i akademihistorien utgör de sammanslutningar av akademier – Engwall talar om ”metaorganisationer” – som etablerats under samma tid. Den första tillkom 1899 men upplöstes efter första världskriget, sedan särskilt fransmännen vägrat att återuppta något samarbete med tyska kolleger. Så småningom fick den dock sina ersättare: InterAcademy Panel on International Issues 1993, ALLEA (All European Academies) 1994 och AASA (Association of Academies of Sciences in Asia) 2000 är några av de senast bildade. Deras ändamål är främst att stärka vetenskapens ställning i samhället och att stimulera internationell samverkan för att driva fram politiska lösningar på globala problem.

På senare tid har det förts en mycket animerad debatt om akademiernas framtid i Tyskland, där det traditionellt funnits en rad förnämliga vetenskapsakademier men ingen som kunnat fylla samma nationella funktion som Royal Society och Académie des Sciences eller KVA hos oss. Den har bl a lett till ett intressant initiativ, som sedan ett par år även har fått en svensk efterföljare. Liksom i Tyskland och Holland har det etablerats en akademi i Sverige, vars ledamöter skall vara unga forskare valda på fem år från i princip alla vetenskapsområden. Det handlar alltså inte om någon akademi med livslångt ledamotskap och egna forskningsinstitutioner utan om ett forum för vetenskapspolitik i vid mening, där

framstående unga forskare skall kunna redovisa aktuella erfarenheter från laboratorier och seminarierum och formulera förslag till reformer. Sveriges Unga Akademi har på kort tid visat sig kunna fånga rikspolitikernas intresse i en överraskande stor utsträckning och mötts av betydande generositet från privata finansärer.

Denna nykomling i på det akademiska fältet hör uppenbarligen till den första av de tre klasser, som Carl Gustaf Tessin ansåg sig kunna urskilja bland sin tids akademier. Jag citerar från Bengt Hildebrands stora bok om Vetenskapsakademiens förhistoria en passage ur Tessins Åkerödagbok 1762, där han beskriver ”våra mångfaldiga Akademier i Europa” som ”nödiga, mindre nödiga och onödiga” (s 364):

De nödiga kallar jag dem, som idka och odla angelägna wettenskaper, utreda wigtiga frågor, upplysa werlden, stadga omtanka, uphielpa näringar, döda fåfången.

Mindre nödiga äro de, som endast sätta förståndet i siudning, tända små eldfånga ämbnen, upblåsa i glimmande utdunstningar, som ytterst lämna i degelen några nya ord, några glittrande infall, några tanke-lekar, som töma hiärtat och utgjöra wåre tiders så kallade angenäme umgänges-männ.

Onödige åter äro de, som skryt, mode och efterapning endast skapat, som hämta ax på en redan skuren åker, som wänta att anden skall falla på dem, som småtugga, och gå födeslösa ifrån deras lilla smulekorg, sedan de budit många gäster och haft ingen mat.

De förra böra sorgfäldigt underhållas, de andra förbättras, de senare afskaffas, så framt babyloniska språkförwirringen skall undwikas.

Tessins analys gjordes för mer än 250 år sedan, men bortsett från språket har den

knappast åldrats. Tyvärr inte heller lyckats hindra Babelstornet från att växa sig åtskilliga våningar högre.

Författaren är professor emeritus och ledamot av KKrVA.